

tibus? & sapientem. Qui potest esse in ejusmodi trunco sapientia? Hæc vestra sunt. Si igitur nec humano visu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est; quid dubitas negare deos esse? Non audes. Sapienter id quidem. Et si hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. Novi ego Epicureos omnia figilla⁵⁹ numerantes: quanquam video nonnullis videri, Epicurum, ne in offensum Atheniensium caderet, verbis reliquisset deos, re fustulisset. Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas appellatis *κελεύς διόξας*, hæc, ut opinor, prima sententia est: *Quod beatum & immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium.*

XXXI. In hac ita exposita sententia, sunt qui existimant, quod ille incertum plane loquendi fecerit, fecisse consulto. De homine minime vafro male existimant. Dubium est enim, utrum dicat aliquid iste beatum & immortale, an, si quod sit, id esse immortale. Non animadvertunt, hic eum ambigue locutum esse: sed multis aliis locis, & illum, & Metrodorum tam aperte, quam paulo ante te. Ille vero deos esse putat: nec quemquam vidi, qui magis ea, quæ timenda esse negaret, timeret; mortem dico, & deos. Quibus mediocres homines non ita valde moventur; his ille clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot millia latrocinantur, morte proposita. Alii omnia, quæ possunt, sana compilant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis.

Sed, quoniam non audes (jam enim cum ipso Epicuro loquar) negare esse deos: quid est, quod te impediatur aut solem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? Numquam vidi, inquis, animam rationis consiliique participem in ulla alia, nisi humana figura. Quid? solis num quidnam, aut lunæ, aut quinque errantium siderum simile vidisti? Sol, duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. Hujus hanc lustrationem ejusdem incensa radiis menstruo spatio luna complet. Quinque autem stellæ, eundem orbem tenent.

⁵⁹ Omnia figilla numerantes] Ne cui scilicet suus ab ipsis deesset honoris debitus; ut cuiilibet proprium honorem impenderent. *Antonymus.*

nentes, alia propius a terris, alia remotius, ab iisdem principiis, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. Num quid tale, Epicure, vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stellæ: quoniam nihil esse potest, nisi quod attigimus, aut vidimus. Quid? deum ipsum numne vidisti? Cur igitur credis esse? Tollamus ergo omnia, quæ aut historia nobis, aut ratio nova affert. Ita sit, ut mediterranei mare esse non credant. Quæ sunt tantæ animi angustia; ut, si Seriphi natus esses, nec unquam egressus ex insula, in qua lepuleculas vulpeculasque sæpe vidisses, non crederes leones & pantheras esse, cum tibi, quales essent, diceretur: si vero de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares?

XXXII. Et tu quidem, Vellei, non vestro more, sed dialecticorum, (quæ funditus gens vestra non novit) argumenti sententiam conclusisti. Beatos esse deos sumpstisti. Concedimus. Beatum autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus, & libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse. Conveniat id quoque necesse est. Adjungis, Nec rationem esse, nisi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? Si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc pervenire? Sumpstisses⁶⁰ tuo jure. Quid autem est istuc gradatum? Nam a beatis ad virtutum, a virtute ad rationem video te venisse gradibus. A ratione ad humanam figuram quo modo accedis? Præcipitare istuc quidem est, non descendere.

Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere, quam homines deorum. Quæres, quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram venisse ad deos. Dii enim semper fuerunt, & nati nunquam sunt, si quidem æterni sunt futuri: at homines nati. Ante igitur⁶¹ humana forma, quam homines, ea, qua erant forma dii immortales.

Non

⁶⁰ Sumpstisses] Vulgati omnes: *Quid opus* Acroasi. *Olivetus.*

⁶¹ Ante igitur] Antequam essent homines, erant dii. *Ante igitur erat humana forma, quam essent homines: ea nempe forma, quam docet Jac. Facciolatus in sua de Serwie qua erant dii. Idem.*

Non ergo illorum humana forma, sed nostra divina dicenda est. Verum hoc quidem, ut voletis. Illud quæro, quæ fuerit tanta fortuna, (nihil enim in rerum natura ratione factum esse vultis) sed tamen quis iste tantus casus? unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? Semina deorum decidisse de celo in terras putamus, & sic homines patrum similes exstitisse? Vellem dicere: deorum cognationem agnoscerem non invitus. Nihil tale dicitis: sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. Et nunc argumenta quærenda sunt, quibus hoc refellatur? Utinam tam facile vera invenire possem, quam falsa convincere.

XXXIII. Etenim enumerasti memoriter & copiose (ut mihi quidem admirari liberet, in homine esse Romano tantam scientiam) utque a Thale Milefio de natura deorum philosophorum sententias. Omnifine tibi illi delirare visi sunt, qui sine manibus & pedibus constare deum posse decreverunt? Ne hoc quidem vos movet, considerantes, quæ sit utilitas, quæque opportunitas in homine membrorum, ut iudicetis, membris humanis deos non egere? Quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendendum? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil sine causa, nihil supervacaneum est? Itaque nulla ars imitari solertiam naturæ potest. Habebit igitur linguam deus, & non loquatur: dentes, palatum, fauces, nullum ad usum: quæque procreationis causa natura corpori affinxit, ea frustra habebit deus: nec externa magis, quam interiora, cor, pulmones, jecur, cætera; quæ, detracta utilitate, quid habent venustatis? quandoquidem hæc esse in deo propter pulchritudinem vultus.

Istifine fidentes somniis non modo Epicurus, & Metrodorus, & Hermachus contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemque dixerunt, sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa sit? scito illa quidem sermone, & Attico: sed ⁶² tamen. Tantum Epicuri hortus habuit licen-

⁶² Sed tamen] Video levi mutatione hunc locum esse sanabilem; si legas: Scito illa quidem sermone, & Attico; sed tamen, (tantum Epicuri hortus habuit licentia) ut solertis fore.

centiæ! Et soletis queri. Zeno quidem etiam litigabat. Quid dicam Albutium? Nam Phædro nihil elegantius, nihil humanius: sed stomachabatur fenex, si quid alperius dixerat. Cum Epicurus contumeliosissime Aristotelem vexaverit: Phædoni Socratico turpissime maledixerit: Metrodori, sodalis sui, fratrem, Timocratem, quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus conciderit: in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus: Naufiphanem, magistrum suum, a quo nihil ⁶³ didicerat, tam male acceperit.

XXXIV. Zeno quidem non eos solum, qui tum erant, Apollodorum ⁶⁴, Syllum, cæteros figebat maledictis; sed So-

cras-

feri. Zeno quidem, Sec. Illud fere idem significat ac semper fore; ut, de Invent. l. 29. Probabile est id, quod fere fieri solet. Indignatur Cotta, quod mulier, & meretricula contra virum philosophum, contra Theophrastum scribere ausa sit; atque ita scribere, ut nullis abstineret probris verborum acque contumeliis, quibus summos homines onerare Epicurus, atque ejus gregales solebant. Jam vero quam atrociter debacchata sit in Theophrastum mulierculæ imprudentia, estimari inde potest, quod origo illa proverbii fuerit, suspensio arborum eligendi: suspensio jam querere mortem oportere homines, vitæque renuntiare, cum tantum licentiæ sumant mulierculæ, ut in doctissimos impune scribant. *Baberius.* Nihil tuto in verbis, & remi intelligere videor. Modus est loquendi, quales adhiberi solent in sermone familiarium; velut cum objurgando dicimus: Sed tamen hæc tu commisisti, & queris. Illud autem, soletis queri, omnino cum Epicureorum imitate convenit; quales hic describuntur. Nam quo quisque est ad faciendam injuriam fortior, eo plerumque mollior ad ferendam. Quid mirum, si queritis solebant Epicurei? Jam in hoc Ciceronis loco duo quædam video, quæ fraudi fuerint hominibus ingeniosis. Ac primo quidem opinati sunt, particulam quidem & sed sic esse positas, ut altera concedat, altera inferat aliquid oppositum concito. Quemadmodum in hac phrasi: Rumores satis quidem constantes, sed ab hac sine auctore. Deinde, existimantur in unum conjici Vellejum, quæ de universo Epicuri grege dicuntur. De posteriore hac parte nihil est quod dicam; nam vident o-

mines: de illa priore, hæc animadverto. *Quidam*, ut multis aliis locis, ita in isto peinde valet ac *omnino*. Sed non semper oppositionem significat cum proximiorie sententia; & est aliquando, ut monuit Oberus Gifanius, mere inceptivum, habetque usum inchoandæ sententiæ. Paulus Manutius corregebat: Sed cum tantum Epicuri hortus habuerit licentia, etiam soletis queri. Hæc quidem paraphrasis est verborum Ciceronis, quæ, si intelligas uti explicio, eundem proflus sensum reddunt. Dicam enim: Cum tibi tantum dedit, & queris: quid ad sententiam inrevertit? In posteriore sane phrasi plus est simpliciter, & ejus negligentia, quæ familiarem sermonem non dedecorat. *Anonymus.*

⁶³ A quo nihil didicerat] Epicurus, teste Sexto Empirico adversus. *Marb.* l. 1. Naufiphanem audierat, hominem eruditum; quem tamen credi volebat magistru sibi, aut omnino illum fuisse: idem a philosophis omnibus, præterquam sui gregis, traducebatur ut illiteratus, & rudis bonarum artium. Qui cogitabit hæc duo, salva imbutus Socraticæ urbanitatis, intelligit forsitan, mutari hunc locum nisi in pejus non posse. *Anonymus.* Hanc ad me transmissam animadvertionem cum lectionibus eo liberatius communico, quod ipsos invidiam liberat diducandæ litis inter duos præstantes criticos: alterum repentem non nihil; alterum, nihil non. Olivetus.

⁶⁴ Apollodorum, Syllum, &c.] Vox illa Syllum est admodum suspecta Victorio, qui neminem philosophum isto nomine noverat. *Jonius Hist. Philosoph.* II. cap. 15. *Reines.* Var. *Lecl.* III. 2. & post eos Davidius ostendit.

cratem ipsum, parentem philosophiæ, Latino verbo utens, scurram Atticum fuisse dicebat: Chrysiptum nunquam nisi Chesiptum⁶⁵ vocabat. Tu ipse paulo ante, cum tanquam senatum philosophorum recitares, summos viros desipere, delirare, dementes esse dicebas. Quorum si nemo verum vidit de natura deorum, verendum est, ne nulla sit omnino. Nam ista, quæ vos dicitis, sunt tota commentitia, vix digna lucubratione animalium. Non enim sentitis, quam multa vobis suscipienda sint, si impetraveritis, ut concedamus eandem esse hominum & deorum figuram. Omnis cultus & curatio corporis erit eadem adhibenda deo, quæ adhibetur homini: ingressus, cursus, accubitus, inclinatio, sessio, comprehensio; ad extremum etiam sermo & oratio. Nam quod & mares deos & foeminas esse dicitis, quid sequatur videtis.

Equidem mirari satis non possum, unde ad istas opiniones vester ille princeps venerit. Sed clamare non desinitis, retinendum hoc esse, deus ut beatus immortalisque sit. Quid autem obstat, quo minus sit beatus, si non sit bipes? aut ista five *beatitas*, five *beatitudo* dicenda est, (utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis verba sunt) verum ea, quæcumque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem æternam, figura membrisque corporis vacuam, cadere non potest?

Nihil

derunt, nomen istud apud Græcos ignotum non fuisse, cum reperitur philosophus quidam Pythagoræ sectator eo nomine apud Jamblichum in Vita Pythagoræ cap. 28. Verum Syllus iste iam obierat tempore Zenonis Epicurei Ciceronis æqualis, qui initio Timæi adfirmat, Pythagoricam sectam jam desisse a longo tempore. De illo igitur non est sermo, & isto nomine alius non reperitur. Th. Aldobrandinus existimat ideo in notis ad Diogen. Laertium VII. 39. hic agi de isto Apollodoro, qui per Diogenem⁶ Epicuri vocatur, quam vocem mutatum it in *Σύλλου*, ita ut apud Ciceronem, illius quidem sententia, sit legendum sine distinctione intermedia, *Apollodorum Syllum*. Verum *Σύλλου*, cuius nomen loci non sit, atque adeo ne vox quidem Græca, non magis quam *Επικου*, palam est, neutram earum vocum

huic loco convenire. Forte corrigendum est *Σύλλου*. Hesychius *Σύλλου, διαφωτιστής*; atque ita in Cicerone quoque esse legendum *Apollodorum Syllum*. Quando vixerit certum non est, sed Stoicus erat, quantum e Diogene Laertio conijcere licet; & nota est Epicureorum vehementia contra istam sectam. Omitendum non est, Lambinum reperisse *Syllum* in quodam MS. unde cui videri possit legendum *Apollodorum Cirtium*. Idem error maculavit Plin. Hist. Nat. lib. XX. cap. 4. ubi Apollodorus iste in omnibus MS. & vetustis editionibus per errorem dictus erat *Scilleus*, pro *Cirtius*. Erat medicus celebrissimus, qui forsitan acriter contra Zenonem disputavit. *Baberius*.

⁶⁵ *Chrysiptum* vocabat.] A verbo *χρῆσις*, quod est, sit honor auribus, cacare. *Lamb.*

Nihil aliud dicit, nisi, Nunquam vidi solem aut mundum beatum. Quid? mundum, præter hunc, unquamne vidisti? Negabis. Cur igitur non sexcenta millia esse mundorum, sed innumerabilia ausus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, cum præstantissima natura quærat, eaque beata & æterna, quæ sola⁶⁶ divina natura sunt; ut immortalitate vincimur ab ea natura, sic animi præstantia vinci: atque ut animi, item corporis? Cur igitur, cum cæteris rebus inferiores sumus, forma pares sumus? Ad similitudinem enim deo propius accedebat humana virtus, quam figura.

XXXV. An quidquam tam puerile dici potest, (ut eundem locum diutius urgeam) quam si ea genera belluarum, quæ in rubro mari Indiave gignantur, nulla esse dicamus? Atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quam sunt multa, quæ terra, mari, paludibus, fluminibus existunt. Quæ negemus esse, quia nunquam vidimus. Ipsa vero quam nihil ad rem pertinet, quæ vos delectat maxime, similitudo? Quid? canis nonne similis lupo? atque, ut Ennius,

Simia quam similis, turpissima bestia nobis!

At mores in utroque dispares. Elephantum belluarum nulla prudentior. At figura quæ vastior? De bestiis loquor. Quid? inter ipsos homines nonne & simillimis formis dispares mores, & moribus figura dissimilis? Etenim si femel, Vellei, suscipimus genus hoc argumenti, attende quo serpat. Tu enim fumebas, nisi in hominis figura rationem inesse non posse. Sumer alius, nisi in terrestri: nisi in eo, qui natus sit: nisi in eo, qui adoleverit: nisi in eo, qui didicerit: nisi in eo, qui ex animo constet, & corpore caduco, & infirmo: postremo nisi in homine atque mortali. Quod si in omnibus his

Tom. II.

Z z z

rebus

⁶⁶ *Quæ sola divina natura sunt.*] Habemus supra cap. 24. Ubi igitur illud vestrum beatum & æternum, quibus duobus verbis significatis deum? Itaque Epicureorum iudicio, hæc duo, beatum esse, esse æternum, constituant naturam atque essentiam divinam. At enim discunt a dialecticis Davitianis, quid hæc locutiones differant: *Hæc divina natura sunt.* Davitio dura videbatur hæc locutio, quæ sola divina natura sunt: &

homini delicato natura toties repetita nauseam movebat. Legi itaque volebat quæ sola divina sunt. Factum male, quod non cavir diligentius Cicero, ne nostras barbarorum auriculas compositionis asperitate raderet. At enim discunt a dialecticis Davitianis, quid hæc locutiones differant: *Hæc divina sunt, hæc divina natura sunt.* Anonymus.

rebus obfistis, quid est, quod te una forma conturbet? His enim omnibus, quæ propofui, adjunctis, in homine rationem esse & mentem videbas. Quibus detractis, deum tamen nosse te dicis, modo lineamenta maneat. Hoc est non considerare, sed quasi fortiri, quid loquere.

Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore, quidquid supervacaneum sit, aut usum non habeat, obstare. Quam molestum est uno digito plus habere! Quid ita? quia nec speciem⁶⁷, nec usum alium quinque desiderant. Tuus autem deus non digito uno redundat, sed capite, collo, cervicibus, lateribus, alvo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si ut immortalis sit, quid hæc ad vitam membra pertinent? quid ipsa faciès? Magis illa, cerebrum, cor, pulmones, jecur: hæc enim sunt domicilia vitæ. Oris quidem habitus ad vitæ firmitatem nihil pertinet.

XXXVI. At eos vituperabas, qui ex operibus magnificis atque præclaris, cum ipsum mundum, cum ejus membra, cælum, terras, maria, cumque horum insignia, solem, lunam, stellasque vidissent, cumque temporum maturitates, mutationes, vicissitudinesque cognovissent, suspicari essent aliquam excellentem esse præstantemque naturam, quæ hæc fecisset, moveret, regeret, gubernaret. Qui, etiam si aberrant a conjectura, video tamen quid sequantur. Tu quod opus tandem magnum & egregium habes, quod effectum divina mente videatur, ex quo esse deos suspicere? Habebam, inquis, in animo insitam informationem quandam dei. Et barbati quidem Jovis, galeatæ Minervæ. Num igitur esse tales putas?

Quanto melius hæc vulgus imperitorum? qui non membra

67 Nec speciem, nec usum alium quinque desiderant.] Hic manifeste Cicero tribuit quinque digitis, quod vere ac proprie dici non potest nisi de homine illis instructo. Sic non raro rebus inanibus sensum & vitam tribuit, & verba personæ convenientia traducit ad ejus qualitatem aliquam, aut actionem. Quæ arte eum soluta orationi decorem conciliat, qui in poetica maxime delectat. Si quam is color inspergit umbram stylo, ea legendi

excitat diligentiam, & auget voluptatem intelligendi. Age obscuritatem depellamus. Homo quinque digitis instructus nec aliam speciem, nec usum alium desiderat; contentus est ea specie ac forma, quam habet manus instructa quinque digitis; contentus est usum quem præbent digiti quinque. Digitis, si quinque sunt, nihil deest neque ad speciem, neque ad usum. Anonymus.

solum hominis deo tribuunt, sed usum etiam membrorum. Dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fusciam, fulmen: & si, actiones quæ sint deorum, non vident, nihil agentem tamen deum non queunt cogitare. Ipsi, qui irridentur, Ægyptii, nullam belluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecraverunt. Velut ibes maximam vim serpentium conficiunt, cum sint aves excelssæ, cruribus rigidis, corneo proceroque rostro: avertunt pestem ab Ægypto, cum volucres angues ex vastitate Libyæ vento Africo investas interficiunt atque consumunt: ex quo fit, ut illæ nec morfu vivæ⁶⁸ noceant, nec odore mortuæ. Possum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere: sed nolo esse longus. Ita concludam tamen belluas a barbaris propter beneficium consecratas: vestrorum deorum non modo beneficium nullum existare, sed ne factum quidem omnino.

XXXVII. Nihil habet, inquit, negotii. Profecto Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existimat. At ipsi tamen pueri, etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: deum sic feriatum volumus cessatione torpere, ut, si se commoverit, vereamur ne beatus esse non possit. Hæc oratio non modo deos spoliata motu & actione divina, sed etiam homines inertes efficit; si quidem agens aliquid, ne deus quidem, esse beatus potest.

Verum sit sane, ut vultis, deus, effigies hominis & imago. Quod ejus est domicilium? quæ sedes? qui locus? quæ deinde⁶⁹ actio vitæ? quibus rebus, id quod vultis, beatus est? utatur enim suis bonis oportet & fruatur, qui beatus futurus est. Nam locus quidem iis etiam naturis, quæ sine animis sunt, suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc inunder aqua; superior aeri; ignibus altissima ora reddatur. Bestiarum autem terrenæ sunt aliæ, partim aquatiles, aliæ quasi ancipites, in utraque sede viventes: sunt quadam

Z z z 2 etiam,

68 Vivæ.] Xystus Betulejus, Vivi malum, ferat. inquit, ut ad serpentes referatur. Quid ergo, mi Xyste? An non legitur de Divin. re est vivere, ita actio vitæ est vita. Idem lib. II. cap. 29. emissio femina anguis? Pal-

69 Quæ deinde actio vitæ.] Ut vitam esse est vivere, ita actio vitæ est vita. Idem

etiam, quæ igne nasci⁷⁰ putentur, appareantque in ardentibus fornacibus sæpe volitantes.

Quaro igitur, vester deus primum ubi habitat: deinde quæ causa eum loco moveat; si modo movetur aliquando: postremo, cum hoc proprium sit animantium, ut aliquid appetant, quod sit naturæ accommodatum; deus quid appetat: ad quam denique rem motu mentis ac rationis utatur. Postremo, quo modo beatus sit, quo modo æternus. Quidquid enim horum attigeris, ulcus est. Ita male instituta ratio exitum reperire non potest. Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sensu: nec esse⁷¹ in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere, eamque esse ejus visionem, ut similitudine & transitione cernatur, neque deficiat unquam ex infinitis corporibus similibus accessio: ex eoque fieri, ut in hæc intenta mens nostra beatam illam naturam & sempiternam putet.

XXXVIII. Hoc, per ipsos deos, de quibus loquimur, quale tandem est? Nam si tantummodo ad cogitationem valent, nec ullam habent soliditatem, nec eminentiam; quid interest, utrum de hippocentauro, an de deo cogitemus? Omnem etiam talem⁷² conformationem animi ceteri philosophi motum inanem vocant: vos autem adventum in animos & introitum imaginum dicitis. Ut igitur Tib. Gracchum cum videor concionantem in Capitolio videre, de M. Octavio⁷³ deferentem fitel-

⁷⁰ Quæ igne nasci] Lambino placet, ex igne, Legendum credo, in igne. Vide Aristot. H. A. lib. V. cap. 19. & Plin. lib. XI. cap. 36. Dissoluitur.

⁷¹ Nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere, &c.] Expres-
sa hæc sunt ex Epicuro, non facile intelligenda, nisi cum ipsius verbis conferas, quæ a Diogene Laertio descripta lib. X. cap. 130. Petrus Gassendus emendavit, atque ita reddidit, tom. IV. pag. 51. At Epicurus deos non sensu, sed mente cerni, ipsosque non soliditate quadam consistentes, aut distinctione numerabiles, verumtamen similitudine quasi hominiformes, propter assuetum continentem imaginum ad exhibendum menti nostræ talium naturam comparatarum. Eam doctrinam nemo, ut mihi quidem videtur, melius ex-

posuit, quam S. Augustinus, Epist. 118. n. 27. & seq. Buhar.

⁷² Talem conformationem animi ceteri philosophi motum inanem vocant] Conformatio animi, quam alibi vocat informationem, est idea. Motus inanis animi, nam hæc vox e proximo, ut saepe fit, mensuro repetenda est, idea est fugilis, cui nihil respondet in rerum natura. Dialectici chimæram vocant.

⁷³ De M. Octavio deferentem fitellam] Ut ei tribunatum plebis suffragio suo populus abrogaret, quod agraria legi, quam tulit Gracchus, intercederet. Historiam narrat Plutarchus in Gracchis, & Appianus Bell. Civ. lib. I. De fitella vero veterum loca collegit Adr. Turnebus Advers. lib. XIII. cap. 13. Davusius.

fitellam, tum eum motum animi dico esse inanem: tu autem & Gracchi & Octavii imagines remanere, quæ, in Capitolium cum pervenerint, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in deo, cujus crebra facie pellantur animi; ex quo esse beati atque æterni intelligantur.

Fac imagines esse, quibus pulsentur animi. Species duntaxat obijcitur quædam: num etiam cur ea beata sit? cur æterna? Quæ autem istæ imagines vestræ, aut unde? a Democrito omnino hæc licentia. Sed & ille reprehensus a multis est, nec vos exitum reperitis: totaque res vacillat & claudicat. Nam quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? Quomodo ergo illi? & quorum imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles nunquam fuisse, & hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cujusdam fuisse Cercopis. At Orpheus, id est, imago ejus, ut vos vultis, in animum meum sæpe incurrit. Quid, quod ejusdem hominis in meum aliæ, aliæ in tuum? Quid, quod earum rerum, quæ nunquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyllæ, ut Chimææ? Quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas nunquam vidimus? Quid, quod simul ac mihi collibitum est, præsto est imago? Quid, quod etiam ad dormientem veniunt invocata?

XXXIX. Tota res, Vellei, nugatoria est. Vos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis. Tanta est impunitas garrandi. At quam licenter! *Fluentium frequenter transitio fit visionum, ut e multis una videatur.* Puderet me dicere non intelligere, si vos ipsi intelligeretis, qui ista defenditis. Quo modo enim probas, continenter imagines ferri? Aut, si continenter, quo modo æterna? *Innumerabilitas, inquis, suppeditat aromorum.* Num eadem ergo ista facient, ut sint omnia sempiterna? Confugis ad æquilibratam: sic enim *ισοροπία*, si placet, appellemus: & ais, *quoniam sit natura mortalis, immortalem etiam esse oportere.* Isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint aliqui immortales: & quoniam nascuntur in terra, nascantur & in aqua: & quia sunt quæ

quæ interimant, sint quæ conservent. Sint sane⁷⁴: sed ea conservent, quæ sunt. Deos istos non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex individuis quo modo corporibus oritur?

Quæ

⁷⁴ Sint sane: sed ea conservent, quæ sunt: deos istos ego non sentio. Satis inculcatum fuerat, nihil agere deos; ut ne cui veniret in mentem, hic illos numerari inter conseruantia. Numerarunt nihilominus eruditi aliqui: Sed Cassendus, ut locum haberet purgandi Epicurum, & impietatis criminæ liberandi, Valkerus, Davius, ut in verbis mutarent aliquid; hæc enim illis summa boni. Porro ut in hoc capite non parum est obscuritatis, totum enitit illuminare quadam paraphrasi, in quam multa includam, a S. Augustino, epist. 118. ad Dioscorum de his ipsis rebus opportune animadverta. Ejus verba discriminabit literarum diversitas. Epicurus deos esse arbitratus est imagines, quæ de solidis corporibus fluunt, sellæque ipsæ non essent, easque labendo in animos hominum facere ut vis divina caperetur. Quæ imagines quasi vaporis similitudine, continua vel emanatione feruntur, & veniunt atque intrant in animos nostros, ut deum vel deos cogitare possimus. Cum queritur ab Epicureis, quare una imago videatur corporis alicuius, a quo innumerabiliter imagines fluunt; respondet, eo ipso quo frequenter fluunt & transeunt imagines, quasi quadam earum conspersione & densitate fieri, ut ex molliis una videatur. Hæc, inquit Cotta Vellejum alloquens, de imaginibus, quas vultis non modo in oculos, sed etiam in animos intrare, deque earum frequentia ac stipitatione vos impune blateratis. At quam liceat, quam non pudenter abutimini concessa vobis impunitate garrandi, hominumque patientia! Etenim probandum fuerat ante omnia, perpetuo partes ejusmodi imagines, & in omnes ferri partes sine ulla intermissione: id autem non probas. Deinde, si continenter fluunt ac feruntur, quomodo sunt æterna? quod enim æternum est, esse debet constans ac stabile. Quis ergo non eo ipso negat, æternum deum vestrum posse cogitari, quo innumerabiliter fluctantibus & labentibus imaginibus cogitatur? Respondes, quod jam ante dixisti (C. 10.) innumerabilitate atomorum suppeditante fieri formas deorum sempiternas; cum ita discedant quadam corpufcula de divino corpore, aut quasi corpore, ut alia succedant, & dissolui illam naturam eadem successione non

finant. Dico ego contra: Si res ita habet, ut innumerabilitas atomorum, & continuus frequentique transitus & affluentia ad animos, sempiternas faciant formas deorum; cur eadem ista non facient, ut fiat omnia sempiterna? Nulla res intrare debet, quia nulli deest ista, ad quam confugitis, innumerabilitas atomorum, quæ perpetuas ruinas subinde suppleat. Subsidio advocas æquilibratam, sive ut appellas, æquabilem tributionem, & ais: Est natura mortalis, ergo est etiam immortalis aliqua; sic enim exigit ratio æquilibratæ: si vero existit natura aliqua immortalis, existit natura divina. At vide, quo ducat iste argumentandi modus. An meo feras sic ratiocinantem? Existunt homines: ergo sunt etiam homines immortales. In terra nascuntur homines: ergo homines etiam nascuntur in aqua. Si salum est quod concludo, vitiose tu quoque colligis, & argumentationem asfers non probam, neque tuæ æquilibratæ quidquam efficit. Dicis hoc quoque: sunt intermentia, ergo necesse est ut sint conseruantia: eo quod sint quæ decerant, consequens est esse etiam quæ reparent, alioquin non staret æquabilis tributio. Hæc tua oratio est; hæc responsio mea. Jam ostendi æquilibratam istam rerum esse ludibrium. Tamen esto sane innumerabilis, ut gregales tui volent, atomorum multitudo, quæ res conservet, & ruinas perpetua successione, ac frequente affluentia faciat, do, inquam, hoc tibi. At da vicissim mihi, & consistere, conservari non posse nisi ea quæ sunt: dii igitur vestri cum non sint, nulla eos atomorum innumerabilitas conservabit. Fac primum ut sentiam atque intelligam eos existere; tum ostendes quid eos conservet, contineatque, ne dilabantur atque intereant. Sed tamen, ut hoc quoque addam de individuis istis corpufculis atque atomis, quæ, si vobis credimus, primordia sunt rerum omnium: hic tantisper & explica, quomodo ex illis oritur omnis hæc, quam videmus, rerum universitas, ac diversitas formarum. Nam atomi, de quibus tam multa dicitis, sane nulla sunt. Deinde si concessero etiam concursu fortuito seipsas pellere & agitare, non & tibi fas est concedere, ut inter se atomi for-

Quæ etiam si essent, quæ nulla sunt; pellere se ipsa, & agitari inter se concursu fortasse possent: formare, figurare, colorare, animare non possent. Nullo igitur modo immortalem deum efficitis.

XL. Videamus nunc de beato. Sine virtute certe nullo modo. Virtus autem actiuosa: & deus vester nihil agens: expertus virtutis igitur: ita, ne beatus quidem. Quæ ergo vita? Supeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interventu. Quorum tandem bonorum? voluptatum, credo: nempe ad corpus pertinentium. Nullam enim novistis, nisi profectam a corpore & redeuntem ad corpus, animi voluptatem. Non arbitrator⁷⁵ te, Vellei, similem esse Epicureorum reliquorum: quos pudeat eorum Epicuri vocum, quibus ille testatur, se ne intelligere quidem ullum bonum, quod sit sejunctum a delicatis & obscœnis voluptatibus: quas quidem non erubescens persequitur omnes nominatim. Quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas vocum aut florum varietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad deos, ut eos perfundas voluptatibus? At poetæ quidem nectar, ambrosiam, epulas comparant, & aut Juvencatam, aut Ganymedem pocula ministrantem. Tu autem, Epicure, quid facies? neque enim unde habeat ista deus tuus video: nec quo modo utatur. Locupletior igitur hominum natura ad beate vivendum est, quam deorum, quod pluribus generibus fruitur voluptatum.

At has leviores ducis voluptates, quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc verbum est) sensibus adhibetur. Quousque ludis? Nam Philo etiam noster ferre non poterat, adspersari Epicureos molles & delicatas voluptates. Summa enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias, his ipsis ver-

fortuito incurrentes, rem aliquam ita conservant, ut eam forma modificent, figura determinent, æqualitate poliant, colore illustrent, & anima vegetent. Nihil igitur assertis, unde possit effici, deum, qualem fingitis, esse immortalem. Anaxymus.

⁷⁵ Non arbitrator J Lambinus legebat, quos non pudeat, & Camerarius eodem sensu, quin pudeat. Davius non ante arbitrator delect, & eandem particulam ponit ante pu-

deat. Ego vero minori cum mutatione legerem: Non arbitrator te, Vellei, similem esse Epicureorum aliquorum, quos pudeat, Sec. Buharius. Quid si verba hæc, quos pudeat, sic accipiantur, ut significant, quos pudeat oportet? in quibus si esset pudor, ut esse deberet, has Epicuri voces non audirent, non paterentur. Atque ita olim accipiebam, cum hæc ipsa Gallicè interpretarer. Olivæus.

verbis, quibus erant scriptæ. Metrodori vero, qui est Epicuri collega sapientiæ, multa impudentiora recitabat. Accusat enim Timocratem, fratrem suum, Metrodorus, quod dubitet omnia, quæ ad beatam vitam pertineant, ventre metiri: neque id semel dicit, sed sæpius. Annuere te video: nota enim tibi sunt. Proferrem libros, si negares. Neque nunc reprehendo, quod ad voluptatem omnia referantur: alia est ea quæstio: sed doceo, deos vestros esse voluptatis expertes: ita vestro iudicio ne beatos quidem.

XLII. At dolore vacant. Satin' est id ad illam abundantem bonis vitam beatissimam? Cogitat, inquiunt, assidue beatum esse se: habet enim nihil aliud, quod agitet in mente. Comprehende igitur animo, & propone ante oculos, deum nihil in omni æternitate, nisi, *Mihi pulchre est*, &, *Ego beatus sum*, cogitantem. Nec tamen video, quo modo non vereatur iste deus beatus, ne intereat, cum sine ulla intermissione pulsetur, agiturque incurfione atomorum sempiterna, cumque ex ipso imagines semper affluant. Ita nec beatus est vester deus, nec æternus.

At etiam de sanctitate, de pietate adversus deos, libros scripsit Epicurus. At quo modo in his loquitur? Ut Coruncanium, aut Scævola, pontifices maximos, te audire dicas: non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem: nec manibus, ut Xerxes, sed rationibus deorum immortalium templa & aras everterit. Quid est enim, cur deos ab hominibus colendos dicas, cum dii non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant?

At est eorum eximia quædam præstansque natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. An quidquam eximium potest esse in ea natura, quæ sua voluptate lætans, nihil nec actura sit unquam, neque agat, neque egerit? Quæ porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, cuius nullum meritum sit, ei deberi potest? Est enim pietas iustitia adversum deos: cum quibus quid potest nobis esse juris, cum homini nulla cum deo sit communitas? Sanctitas autem est scientia colendorum deorum: qui quamo-

quamobrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab iis, nec sperato bono.

XLII. Quid est autem, quod deos veneremur propter admirationem ejus naturæ, in qua egregium nihil videmus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberari, cum sustuleris omnem vim deorum. Nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, censeres supersticiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram quidem: cui neutrum liquerit, nec esse deos, nec non esse. Horum enim sententiæ omnium non modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inanis deorum: sed etiam religionem, quæ deorum cultu pio continetur.

Quid? ii, qui dixerunt, totam de diis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus reipublicæ causa, ut, quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret, nonne omnem religionem funditus sustulerunt? Quid Prodicus Chius? qui ea, quæ prodesse hominum vitæ, deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid? qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad deos venisse, eosque esse ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? Quæ ratio maxime tractata ab Evhemero est: quem noster & interpretatus & secutus est, præter cæteros, Ennius. Ab Evhemero autem & mortes & sepultura demonstrantur deorum. Utrum igitur hic confirmasse religionem videtur, an penitus totam sustulisse? Omitto Eleusinam sanctam illam & augustam,

Ubi inicianur gentes orarum ultime.

Prætereo Samothraciam, eaque, quæ

Lemni nocturno aditu oculis coluntur

Silvestribus sepibus densa.

Quibus explicatis ad rationemque revocatis, rerum magis natura cognoscitur, quam deorum.

XLIII. Mihi quidem etiam Democritus, vir magnus in primis, cuius fontibus Epicurus hortulos suos irrigavit, nutare videtur in natura deorum. Tum enim censet imagines di-

vinitate præditas inesse universitati rerum : tum principia ⁷⁶, mentesque, quæ sunt in eodem universo, deos esse dicit : tum animantes imagines, quæ vel prodesse nobis solent, vel nocere : tum ingentes quasdam imagines, tantasque, ut universum mundum complectantur extrinsecus. Quæ quidem omnia sunt patria ⁷⁷ Democriti, quam Democrito, digniora. Quis enim istas imagines comprehendere animo potest ? quis admirari ? quis aut cultu, aut religione dignas judicare ?

Epicurus vero ex animis hominum extraxit radicis religionem, cum diis immortalibus & opem & gratiam fustulit. Cum enim optimam & præstantissimam naturam dei dicit esse, negat idem esse in deo gratiam ; tollit id, quod maxime proprium est optimæ præstantissimæque naturæ. Quid enim est melius, aut quid præstantius bonitate & beneficentia ? Qua cum carere deum vultis, neminem deo nec deum, nec hominem carum, neminem ab eo amari, neminem diligere vultis. Ita fit, ut non modo homines a diis, sed ipsi dii inter se ab aliis alii negligantur.

XLIV. Quanto Stoici melius, qui a vobis reprehenduntur ? Consentent autem, sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos. Nihil est enim virtute amabilius : quam qui adeptus erit, ubicumque erit gentium, a nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, cum in imbecillitate gratificationem & benevolentiam ponitis ? Ut enim omittam vim & naturam deorum : ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos & benignos fuisse. Nulla est caritas naturalis inter bonos ? Carum ipsum verbum est amoris : ex quo amicitie nomen est ductum : quam si ad fructum nostrum referemus,

⁷⁶ Tum principia mentesque quæ sunt in eodem universo] Augustinus Epist. cxviii. n. 28. Democritus sentit inesse concursioni animarum vim quandam animalem & spirabilem : quæ ut eum credo & imagines ipsas divinitate præditas dicitur non omnes omnium rerum, sed deorum, & principia mentis esse universis quibus divinitatem tribuit &c. Hinc pater Augustinum in suo codice reperisse, tum principia mentis quæ sunt in eodem universo, eamque lectionem merito, sicut ar-

bitror, probat amplissimus Buberius. Ille philosophus, (Democritus) haud secus ac Epicurus, rotundas & minutas particulas, mentis esse principia statuebat. Vide Lucretium lib. III. 187. 243. *Deiſis*.

⁷⁷ Patria Democriti, quam Democrito, digniora] Democritus erat Abderites ; is autem populus ob ingenii stuporem fuit insignis. Notum est illud Martialis Epigr. lib. X. 25. *Abderitane peſtora plebis habes.* Vide Juvenalem Satyr. X. 48. *Idem*.

mus, non ad illius commoda, quem diligimus ; non erit ista amicitia, sed mercatura quædam utilitarum suarum. Prata, & arva, & pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur. Hominum caritas & amicitia gratuita est. Quanto igitur magis deorum ? qui, nulla re egentes, & inter se diligant, & hominibus consulunt. Quod ni ita fit, quid veneramur, quid precamur deos ? Cur sacris pontifices, cur auspiciis augures præfunt ? Quid optamus a diis immortalibus ? Quid vovemus ?

At etiam liber est Epicuri de sanctitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quam ad scribendi licentiam libero. Quæ enim potest esse sanctitas, si dii humana non curant ? quæ autem animans natura, nihil curans ? Verius est igitur nimirum illud, quod familiaris omnium nostrum Posidonius disseruit in libro quinto de Natura deorum, nullos esse deos Epicuro videri : quæque is de diis immortalibus dixerit, invidiæ detestandæ gratia dixisse. Neque enim tam desipiens fuisset, ut homunculi similem deum fingeret, lineamentis duntaxat extremis, non habitu solido ; membris hominis præditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem ; exilem quandam atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem. Quæ natura primum nulla esse potest : idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit deos. Deinde, si maxime talis est deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur : valeat ⁷⁸. Quid enim dicam, propitius sit ? Esse enim propitius potest nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate est & gratia, & caritas.

⁷⁸ Valeat] Id est, abeat & recedat, quandoquidem prodesse nulli potest, ut ait Lactantius, hunc locum laudans, de Ira Dei cap. 8. Agellius N. A. lib. II. cap. 29. *Valeant* ... *amici cum propinquis.* Terentius Andr. *Ad.*

IV. Sc. II. 13. *Valeant, qui inter nos dissidant* volent ; ubi renuntiationis & imprecationis esse verbum notat Donatus. Vide & *Ad.* V. Sc. III. 18. nec non Servium ad *Æn.* V. 80. XI. 97. *Idem*.